

Alenka Urh

Ne želi drugemu, da bi moral brati tisto, česar ne bi želel brati sam

Vsake toliko se primeri, da določeno mladinsko delo iz takšnih ali drugačnih razlogov pritegne več pozornosti, dvigne več prahu in spodbudi različne odzive, bodisi v pozitivnem ali, resnici na ljubo pogosteje, negativnem smislu. Prilike so različne – vzemimo, da se nakani kdo pridušati čez slikanico za otroke, v kateri nastopajo ljudje in dinosavri hkrati, ko pa vendar vsakdo, ki da kaj nase, ve, da v resnici ni bilo tako. Zakaj bi si torej kdo želel s čim takim trapiti otroke? Očitek meri na to, da določeno delo ni dovolj zvest posnetek realnosti in kot takšno pogrne na preizkusu vzgojnosti in spoznavno-informacijskega potenciala, ki bi ga lahko udeležanji. Spet drugi utegnejo vztrajati, da bi morali določene (problemske) tematske poudarke preprosto izgnati iz konteksta mladinske književnosti, pri čemer si za vodilo jemljejo *dajte otrokom, kar je otroškega, in čisto nič drugega*. Toda kaj je tisto *otroško*, kaj je tisto *mladinsko*? To je vsekakor kompleksno vprašanje, a praksa kaže, da dela, ki po različnih koncih sveta na tak ali drugačen način vzbujajo nelagodje, povedo neprimerno več o zgodovinsko pogojenih ideoloških osnovah določene kulture kot o konkretnem literarnem artefaktu. To na neki način implicira vsaj dvoje, in sicer da družba do mladinske književnosti goji določena pričakovanja,

povezana z njeno sporočilnostjo, ki so v sklopu književnosti za odrasle bolj ali manj irelevantna, in da so njen položaj, vloga in samopodoba v veliki meri odvisni od siceršnjih relacij znotraj določenega kulturnega sistema. Takole na prvi pogled bi se utegnilo zdeti, da vprašanje definicije in umestitve mladinske književnosti ne more biti posebej trd teoretski oreh. Če namreč obstaja književnost (za odrasle) s pripadajočo klasifikacijsko in kategorizacijsko shemo (literarna teorija in zgodovina) in če je mladinska književnost nekaj precej podobnega, potem teoretska dognanja prve ne le povsem zadoščajo za raziskovanje novega področja, temveč ga, če že kaj, kvečjemu presegajo.

Kot se pogosto primeri, prvi pogled sicer razkriva nekaj resnice, marsikaj pomembnega pa pušča v nemar. To, ali je mladinska književnost enaka "ostali" književnosti ali pa gre za specifičen fenomen, ki je deloma sicer res literaren, medtem ko pretežno sodi na področje vzgoje in izobraževanja, je namreč eno temeljnih vprašanj njenega akademskega preučevanja vse od njegovega začetka. Poudarjanje didaktičnega in vzgojnega značaja je v mladinskem leposlovju zaznavalo nekaj onstranliterarnega, neki madež na brezhibni tančici umetniškosti in z njo povezani specifični estetskega občutja, ki naj bi se formiralo kot brezinteresno ugodje, zato je bilo njegovo preučevanje dolgo omejeno na referenčne okvire pedagogike in bibliotekarstva, medtem ko je literarna veda vanj vztrajno upirala precej sumničav pogled. To pa spet ni bilo odvisno le od vsakokratne funkcije, ki je bila v različnih zgodovinskih obdobjih pripisana mladinskemu leposlovju, ali zgolj od vzvišenosti akademskih krogov, ki se iz bojazni za lastno raziskovalsko integriteto ne bi želeli ukvarjati z, denimo, *Obutim mačkom* ali *Rdečo kapico*, temveč tudi in celo predvsem od določene kulturnozgodovinsko pogojene vizije otroštva. Slednje namreč ni neka naravna ali brezčasna univerzalnost, ki bi se jo z lastnim vztrajnostnim momentom nespremenjeno izvzemalo iz ostalih zgodovinsko pogojenih družbenih in idejnih sprememb, "ampak je prej del skozi čas spreminjajočih se jezikovno-materialnih praks ter s tem povezanih vzvodov moči", je v prispevku *Vztrajanje pri nedolžnosti otroštva: neokonservativizem in družbenospolna ideologija v globalno trženi mladinski književnosti* zapisala Lilijana Burcar. Glede na vsakokratno spremembo pojmovanja otroka sta se spreminjala tudi sama mladinska književnost (zanimiva je na primer analiza razvoja pravljice o *Rdeči kapici*, ki jo najdemo v delu *Poetics of children's literature* Zohar Shavit; eno od poglavij omenjenega dela v prevodu objavljamo v tej številki Sodobnosti) in položaj, ki ji je bil pripisan znotraj občega kulturnega in literarnega sistema.

Če kar na tem mestu pometem z nekaterimi osnovnimi terminološkimi vprašanji, da nas v nadaljevanju ne bi ovirala na naši poti, naj omenim, da v pričujočem besedilu sintagmo mladinska književnost uporabljam v njeni nadpomenski funkciji, ki pod svojim okriljem združuje tako otroško kot najstniško književnost, čeprav bi se, po zgledu tujih in domačih literarnoteoretskih razmislekov, lahko odločila tudi kako drugače. Poleg tega se zdi mladinsko književnost najustreznejše opisati kot poseben *tip* literature, za razliko od označevalcev, kot so zvrst, vrsta, žanr ali podtip in kar je še podobnih, v domačih teoretskih premislekih najpogosteje uporabljanih terminov. Tudi na tem mestu se jasno pokaže zoprno vztrajna zapuščina dejstva, da je literarna teorija mladinski književnosti sprva oklevajoče in potem vse bolj pogumneje podala roko šele pred dobrega pol stoletja, saj glede uporabe že navedenih pojmov (in številnih drugih), ne le v domačih kritičnih (torej publicističnih), temveč tudi v teoretskih (znanstvenih) obravnavah mladinske književnosti vlada precejšnja zmeda.

Pobude in prizadevanja v zadnjih letih, da bi se na novo področje kar se da konsistentno preneslo že uveljavljena literarnoteoretska dognanja s pripadajočim izrazjem, so zato vsekakor dobrodošli. Vsi navedeni označevalci namreč že imajo svoje bolj ali manj natančno določene označence, ki so določeni bodisi z različnimi notranjeformalnimi značilnostmi (zvrst) bodisi z določenimi kombinacijami vsebinskih in formalnih določil (vrsta), ali pa jih primarno povezujejo specifični tematski poudarki (žanr). "Podtip" se kot klasifikacijski termin sicer zdi najustreznejši, ker pa bi si ob predponi pod- lahko kdo ustvaril napačen, če ne celo krivičen vtis, da je mladinska književnost nekaj, kar je nižje ali v podrejenem položaju glede na "ostalo" književnost, jo je nemara bolje izpustiti, zgolj iz previdnostnih razlogov. Mladinska književnost namreč ni nekaj, kar mora šele odrasti, da bi postala književnost v pravem pomenu, torej umetniška forma z vso svojo kompleksnostjo, razslojenostjo, (nad)zvrstno raznolikostjo in, ne nazadnje, *literarnostjo* kot njenim specifičnim umetniškim bistvom. Že res, da obstajajo določene asimetrije med avtorjem in bralcem; raven kognitivnih, jezikovnih in izkušenskih kompetenc je pri odraslem vendarle drugačna kot pri otroku, o tem seveda ne more biti dvoma, a poudarek je na *drugačna* in ne manjvredna ali podrejna, opozarja Maria Nikolajeva.

V zvezi s tem je aktualno vprašanje – če spet nekoliko skrenem –, ali je prav, da bi določen tip literature, ki je sam po sebi izjemno kompleksen ter bogato zvrstno, vrstno in žanrsko razslojen, kar meni nič tebi nič presojali zgolj po (kulturno pogojenih) etičnih/vzgojnih kriterijih in ne (tudi) po strogo estetskih literarnih načelih? In ali ni neke vrste vzvišeni

redukcionizem, ki predpostavlja, da v nasprotju s književnostjo za odrasle mladinska književnost ne premore primerkov enako umetelne in edinstvene povezave vseh treh komponent sleherne literarne stvaritve, to je spoznavne, etične in estetske? Preprostost mladinske književnosti je v veliki meri varljiva, sodobna ustvarjalnost namreč močno presega vsebinske in formalne omejitve, ki bi si jih utegnili ob tej preprostosti predstavljati. In s tem nimamo v mislih samo naslovniško odprtih oziroma večnaslovniških del, ki s svojo kompleksnostjo enakovredno apelirajo tudi na odrasle bralce, niti le močno razširjenega tematskega nabora, ki se je odprl resnejšim, problemskim temam, temveč tudi iskanja novih načinov izražanja, tako v besedi kot v podobi. In še nekaj glede domnevne preprostosti: se vam zdi preprosto napisati knjižico, v kateri se vse, torej cel namišljeni svet v vsej svoji pestrosti, skupaj z dogajalno linijo, karakterji in vsemi drugimi narativnimi lastnostmi, razraste v zgolj enainosemdesetih besedah? Si predstavljate, kako pretehtana mora biti prav sleherna med njimi in kako neusmiljen mora biti avtor do vseh še tako blagozvočnih besednih domislic in duhovitih akrobacij, če ne izpolnjujejo koncizno določene pomenske norme? In nadalje, menite, da je mačji kašelj napisati vsaj petsto besed dolgo oceno takšnega besedilca?

Kljub zdaj že bolj ali manj splošno uveljavljenemu prepričanju, da mladinska književnost ni pomembna le zaradi svojega prispevka pri vzgojni izgradnji mladega bralca, temveč ima lahko lastno presežno umetniško vrednost, so številna področja še vedno precej zapostavljena, med njimi tudi kritiški premisleki mladinskih del. O razlogih, zakaj se jih literarni kritiki pogosto malce izogibajo, bi se kaj dalo sklepati že iz marginalnega položaja, v katerega je bila mladinska književnost potisnjena, s čimer je posledično povezan tudi skromno odmerjen medijski prostor, namenjen takšnim obravnavam. Še kar se ga najde, je večinoma omejen na specializirane revije, ki jih v veliki meri berejo tisti, ki že tako in tako čutijo naklonjenost do (mladinske) književnosti. To je nekakšna samoponavljajoča se zanka, znotraj katere se o velikem pomenu mladinske književnosti vselej prepričajo tisti, ki so o njem že prepričani. Zato bi bilo več kot dobrodošlo, da bi se besedni ustvarjalnosti za mlade dodelilo konsistenten prostor v množičnih občilih. Nekaj se ga je s tem namenom v zadnjih letih že ustvarilo (na primer tehtni premisleki Gaje Kos v časopisu Delo), a vendarle premalo.

Seveda bi se utegnil najti kdo, ki bi se spraševal, zakaj bi se takšne vsebine, ki niso v interesnem območju večinske populacije, obešalo na velike zvonove, ko pa povsem zadostujejo zvončki, ki pocingljavajo in opozarjajo

nekje na obrobju. Toda glede na rezultate raziskave PISA, v sklopu katere so med drugim ocenjevali stopnjo bralne pismenosti med slovenskimi petnajstletniki, ni odveč trditi, da bi te vsebine pravzaprav morale zanimati več ljudi in da, po drugi strani, v posebnih prilogah pomembnih dnevnih časopisov lahko beremo o najrazličnejših rečeh, od tega, kako napraviti ptičjo hišico, kako si omisliti in skrbeti za vietnamskega prašička ali kako izbrati dobro strešno kritino. O tem, kako izbrati dobro knjigo niti besedice. A šalo na stran, glede na res veliko število mladinskih del, ki jih pri nas dobimo vsako leto, in glede na oceno, ki si jo po mnenju relevantnih strokovnjakov zaslužijo, je to vsekakor nezanemarljivi manko. Pri tem imamo seveda v mislih tehtno in poglobljeno recenzentsko oziroma kritiško delo v smislu raz-ločevanja in ne zgolj kratkih vsebinskih, skorajda reklamnih opisov posameznih del. S tem seveda ne želim reči, da bi bilo treba v vsakem delu najti nekaj slabega, nikakor ne, hkrati pa ni nobenega razloga, da bi morali v vsakem delu najti nekaj dobrega. Veliki ekspanziji namreč nujno sledi inflacija, tako v smislu upada kakovosti kot tudi v smislu ugleda določenega umetniškega izraza. Ločevanje zrnja od plev sicer res predpostavlja oboje, torej tako zrnje kot pleve, a ob poznanih razmerjih med kakovostno in nekakovostno mladinsko literarno produkcijo je vendarle dobro paziti, da ne bomo nazadnje iskali šivanke v kopici sena. Pa ne gre le za kritike, ti namreč, za razliko od urednikov, na neki način vedno stojijo na nepravi strani knjige, in jim je že po osnovni definiciji odvzeta priložnost, da bi kar koli popravili, spremenili, da bi skratka knjigo pred bralce pospremili s popotnico, ki si jo zasluži, ali pa bi jo preprosto izpustili iz knjižnega repertoarja.

Velik pomen imajo v tem kontekstu knjižnice, saj je tam otrokom dostopen največji nabor različnega branja. Vse lepo in prav, pa vendar bi zagotovo vsak starš, če bi imel možnost, za svojega otroka raje izbral skrbno oblikovano knjigo z dobro zgrajeno zgodbo, zanimivim vsebinskim razponom, prepričljivimi karakterji in ne zgolj povprečne ali celo pod-povprečne. Tudi zato je vloga knjižničarjev pri približevanju kakovostne literature bralcu tako velika; običajno namreč starši nimajo časa, da bi se poglobili v knjige, ki jih berejo njihovi otroci, če jim ga še za razvijanje in nadgrajevanje lastne bralne pismenosti pogosto primanjkuje. Pri tem je opaziti tudi, da se več pozornosti odmerja branju za najmlajše, medtem ko je najstniška književnost še nekoliko bolj zapostavljena. Takrat se običajno zaradi najrazličnejših razlogov (razširjen interesni horizont, več obšolskih dejavnosti...) zgodi tudi največji osip mladega bralstva, zato

bi bilo smiselno več pozornosti nameniti temu, kako kakovostno branje ustrezno približati tej bralski publiki. Pa ne gre samo za mladino, dobri primerki t. i. *crossover* ali večnaslovniške književnosti bodo z marsičem nagovorili tudi odrasle. S tega stališča je zelo pomembno, da je knjižničar pripravljen svetovati in da zna otroku priporočiti knjigo glede na njegove interese, bralne izkušnje in zmožnosti ter okus.

V veliki zagati se znajdevajo šolske knjižnice, ki jim vse pogosteje primanjkuje denarja za vzdrževanje kakovostnega, pestrega in raznolikega nabora dobrih naslovov, zato vse bolj postajajo podobne zapuščenim zakladnicam brez zaklada. Odnos države je v tem pogledu nekoliko kontradiktoren, na eni strani namreč venomer poudarja pomen branja za ohranjanje jezikovnega, narodnega in kulturnega bogastva, hkrati pa najbolj zapostavlja ravno področje, kjer se branje sploh začne. In vsako bogastvo, če ne najdemo sredstev za njegovo vzdrževanje in širjenje, slej ali prej postane pozabljena in zapuščena svetinja.

Vprašanje, kako prepoznati dobro knjigo in kako jo kar najbolj približati mladim naslovnikom, je v veliki meri povezano z vprašanjem, kako postati kritični odrasli bralec mladinske književnosti. In to je odgovorno poslanstvo.

Za vse skeptike, analitike in dvomljivce, ki bi se utegnili namrščeno spraševati, ali bi jo sploh znali prepoznati, to dobro knjigo, bi se dalo oblikovati nekaj najosnovnejših smernic, med katerimi se prva in najpomembnejša vsekakor glasi, da je knjigo najprej treba prebrati. Čeprav se to nemara sliši kot banalna samoumevnost, je nespregledljivo dejstvo, da se danes številna dela zanašajo na otrokom privlačno zunanjo podobo s kričečimi barvami, bleščicami, slikovitimi dodatki in podobnimi pritklinami ali se navezujejo na razne zunajliterarne dogodke iz sveta popularne kulture in športa – vse zgolj za to, da bi že na prvi pogled pritegnila pozornost otrok. Poleg tega se je že zgodilo, da je določen mladinski naslov “prodajalo” zgolj znano in uveljavljeno pisateljsko ime, pa se je pod naslovom skrivalo vse kaj drugega kot tisto, kar so pričakovali kupci/bralci, ki so se zanašali na blagovno znamko avtorjevega imena in njegovega siceršnjega statusa mladinskega pisatelja.

Nadaljnji napotek pri lovu na dobro knjigo bi lahko bilo spretno vzpostavljeno ravnovesje med vsemi tremi funkcijami besedne umetnosti, pri čemer naj vzgojni (etični ali spoznavni) moment ne hodi v zelje estetskega. Vsekakor bo vsak vsaj približno pozoren bralec v konkretnem delu brez težav (tudi če povsem mimogrede in nezavedno) ločil med nadležnim

moraliziranjem in implicitnim razkrivanjem etičnih dilem, pri čemer je jasno, da prvo ne dosega literarnih standardov; še več (in na to stavim zajetno knjigo) – drugo delo bo večini bralcev (večini otrok ali odraslih) neprimerno bolj všeč kot prva.

Dobra knjiga je poleg tega izvirna in se ne zanaša na šablonske rešitve, je (starostni skupini) primerno kompleksna in ponuja obilo tem za pogovor in nadaljnji razmislek.

Naposled je pri določanju dobre knjige najzagatnejše vprašanje, kaj je sploh "dobro" v očeh sodobne mladine. Kakor obrnemo, je nosilec posredniške funkcije vedno odrasli; s tega stališča mladinska književnost dela dvojni ovinek, avtor pa, ki iz mladosti jemlje in mladosti vrača, predstavlja (v očeh mladega bralca) nujni in odvečni del enačbe. Kar je bilo aktualno nekoč, ni nujno enako aktualno tudi danes. Seveda imamo klasike, ki ohranjajo svoje komunikacijsko bogastvo skozi daljša časovna obdobja, a vedeti moramo, da tudi danes nastajajo dela, ki se bodo sčasoma izkazala za klasike. Marsikatero sodobno delo, ki je med mladimi bralci prava uspešnica, ima takšne potenciale, zato se je med drugim iz gole teoretske natančnosti treba otresti predsodka, da popularno ne more biti tudi dobro. Hkrati pa bi bilo enako neustrezno klasike kar avtomatsko enačiti z nečim zaprašenim in zapajčevinjenim, saj številna dela skozi stoletja ne izgubijo svojega pomenskega bogastva. Zato po drugi strani ne bi bilo dobro kar vse vprek popuščati modnim smernicam (vsaj kar se tiče učnih načrtov), merilo ne more biti zgolj komunikativnost določenega dela, temveč predvsem njegova kakovost. Pomembnemu vprašanju je bil posvečen letošnji simpozij Oko besede, v sklopu katerega je bilo med drugimi zanimivostmi oznanjeno tudi veselo, na konkretni raziskavi osnovano dejstvo (zanj ima zasluge dr. Tina Bilban), da kakovostne popularne knjige na lestvicah priljubljenih knjig ostanejo dlje kot tiste trivialne, ki zaradi najrazličnejših razlogov (skrbno zastavljenih tržnih akcij, spremljevalnih odmevnih filmskih priredb...) sicer vzbudijo veliko zanimanja, a se za njimi opaznejša sled kaj hitro izgubi.

Če se je besede promocija v sodobnem tržno naravnem svetu nemara prijel nekoliko negativen prizvok, ki nam v misli prikliče nekaj, kar drago plačamo in le redko potrebujemo, v primeru promocije kakovostne mladinske književnosti nikakor ni tako. Čeprav te knjiga, če je dobra, brez odlašanja posrka vase, vseeno ni nekaj povsem identičnega kot na primer... sesalnik ali kak drug tržni produkt, če se malo pošalim. In to velja še toliko bolj, če govorimo o mladinski književnosti. Če se namreč otrok v času svoje

največje radovednosti in začudenja nad vsem, kar mu svet ponuja, ne bo srečal z eno samo knjigo, ki bi ga zares navdušila, potem je malo možnosti, da se bo za branje navduševal pozneje. Tisti, ki so na neki točki našli vsaj eno Knjigo, ki jih je nagovorila in v njih sprožila vse tiste globinske procese, do katerih pride samo, ko se (na le literaturi dostopen način) vživimo v umetniško kvazirealnost, bodo namreč slej ko prej povratniki, pa čeprav se bodo nemara vmes ukvarjali s povsem drugimi rečmi. Ko se je Tomo Virk pred leti spraševal Zakaj je književnost pomembna?, je ugotavljal, da je "lahko nenadomestljiva le zaradi nečesa, kar je lastno edino njej sami, kar je zanjo specifično in česar noben drug diskurz ne more opravljati enako dobro kot ona sama oz. namesto nje; in zares pomembna – torej ne le koristna in uporabna – je le zaradi tega, zaradi česar je nenadomestljiva". In ravno zaradi svojega bistva, to je literarnosti, je pomembna tudi mladinska književnost, še več, je celo nujna.

V pobudah za kolektivno stvarjenje, gojenje in širjenje kakovostnega mladinskega leposlovja gre torej prej za priporočilo, za dobronamerno oznanilo, skorajda evangelij, če malček popretiravamo, ki je posledica zavedanja, da branje bogati življenje, hkrati pa je nujno za dvig splošnega nivoja komunikacije in pismenosti vsakega naroda. A ne kar branje česar koli, temveč branje dobrih knjig. Tudi svoje etično jedro ima, promocija kakovostnega branja, katere družbeno konstitutivna maksima se mi je malce v šali, malce zares zapisala v naslovu (*Ne želi drugemu, da bi moral brati tisto, česar ne bi želel brati sam*) in ki jo knjižnice, založbe in druge institucionalizirane prijateljice mladinske književnosti skrbno podpirajo z različnimi projekti, simpoziji, festivali, teoretskimi premisleki, sejmi in literarnimi večeri.

Naposled, če razmislek razpustim v nekakšen poetičen zaključek, mladinska književnost zna začarati, kot ve vsakdo, ki je kdaj brez vsakršnih vnaprejšnjih pričakovanj v roke vzel knjigo, prebral nekaj strani in že ga je zgodba zalezla, takole povsem nepripravljenega ga je zasačila in vanj prhnila čarobni prah, da se je nenadoma zalotil, kako se hahlja ob različnih norčavih združbah, odštekanih domislicah in podobnih burkaštvih. Ali pa, kako je vse okoli njega legla črna tema, v njem pa vse sije in žari, nekakšna brezkompromisna privlačnost ga noče in noče izpustiti iz svojih varnih, a nepredvidljivih krempljev, zato ves prevzet lovi niti tuje domišljije in mimogrede ustvarja nekaj zase. Nekako ustvarja sebe, svoje lastne spomine. *Creatio ex litera* ali stvarjenje iz črk, tako rekoč. Kar ozrite se vase, vsi začaranci z literaturo, kar dobro pogledajte in pomislite, koliko lepega

niste nikdar videli in doživeli, pa vendar ste, to imate razločno v spominu; in koliko najlepših krajev se je razrastlo iz klic, ki jih je zasejala skromna materialnost, velikokrat sestavljena zgolj iz črk na papirju. To in nič drugega. Če to ni čarovnija! *Svet besed ustvarja svet stvari*, bi dodal Lacan, zato začnimo pri besedi.